

Örkened kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Kerstin Börjesson 2020-04-20

Regionmuseet i Skåne

Svenska kyrkan
LUNDS STIFT

Omslagsbild: Flygbild över Örkeneds kyrka/Lönsboda 2015. Fotograf: Pär-Martin Hedberg,
HioPhoto. Bildrättigheter: Lunds stift

Örkened kyrka sedd från söder.

Örkened kyrka

Örkeneds församling, Östra Göinge kontrakt, Lunds stift, Örkeneds socken, fastighet Örkened kyrka 1:1, Osby kommun, Skåne län och landskap

Beskrivning och historik

Kyrkomiljö

Örkened socken ligger i skogsbygd i nordöstra Skåne, gränsande både till Blekinge och Småland. Landskapet är omväxlande med bitvis kraftigt kuperad terräng och inslag av mossar, sjöar och vattendrag. Området har varit glest befolkat under förhistorisk tid och ända in i medeltiden. Fornlämningarna är få och framför allt koncentrerade till vattendragen och sjöarna. Förekomst av slagg vittnar om en primitiv järnhantering som utvanns ur myrmalm. Även tjärframställning har varit en viktig näring.

Namnet Örkened skrevs 1299 *Örken* och har betydelsen ödemark. Örkened ingick till en början i Glimåkra socken men bröts ut 1570 för att bilda en egen socken. Prästen delade man dock med Glimåkra och först 1867 blev församlingen eget pastorat. Enligt sägner ska kristen mission i området ha utgått från Munkalid som är en backe mellan Lönsboda och Glimåkra vid Tommaboda. I Tommaboda finns även en plats med tradition kallad "prästakällan" där prästen stannade och drack vatten och vattnade sin häst när han färdades mellan Glimåkra och Lönsboda.

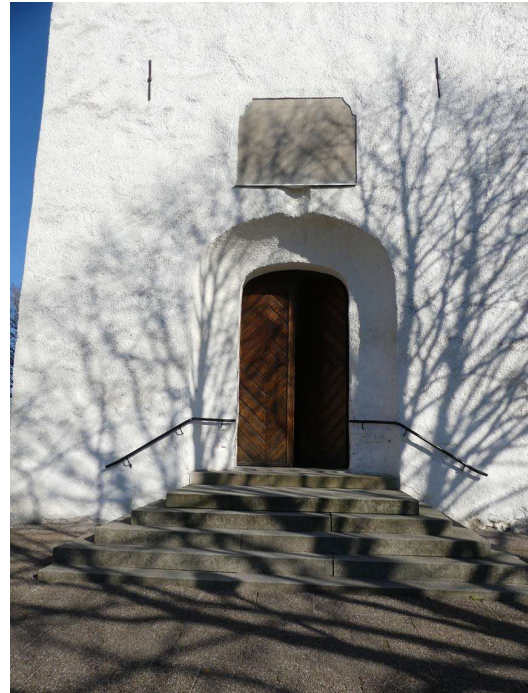
Under krigen mellan Danmark och Sverige på 1600-talet blev Skånes norra gränstrakter ett lämpligt tillhåll för de skånska friskyttarna, Snapphanarna. Snapphanarnas trohet till danska kungen ledde till att stora delar av socknen brändes 1678 på svenska kungens befallning. Endast några gårdar i byarna Edema och Örnäs skonades.

Invånarna i socknen livnärde sig före industrialiseringen på en blandekonomi av jordbruk och boskapsdrift. Inkomsterna från gårdarna drygades ut med binäringsar från bland annat korg-, lie- och bösstillverkning. Under 1800-talets slut började man bryta diabas i området vilket växte till en stor industri genom järnvägens etablering.

Den äldsta bebyggelsen i Örkened låg koncentrerad kring kyrkan. När järnvägslinjen SOEJ, Sölvesborg-Olofström-Elmhults järnväg, invigdes 1901 förlades en station väster om kyrkan som fick namnet Lönsboda. Kring stationen växte ett nytt stationssamhälle upp av bostadsbebyggelse blandat med industri- och verkstäder, handel och serviceinrättningar. Kyrkan ligger ännu centralt i Lönsboda samhälle intill ett stort vägshål. Kyrkan och kyrkogården omges av bebyggelse från framför allt tidigt 1900-tal och framåt. Vid entrén till kyrkogården från väster finns en liten plantering och ett monument över stenbrytningen i trakten. Konstverket är utformat av Kenneth Johansson och består av ett antal behuggna stenar från de olika stenbrotten Duvhult, Häggshult, Gylsboda och Graveboda. Intill vägshållet väster om kyrkogården finns framför allt bebyggelse i form av affärs- och bostadshus. Några hundra meter väster om kyrkan går järnvägen som delar samhället på mitten. Söder och sydväst om kyrkogården ligger gamla banken och öster om därom ligger medborgarhuset med bibliotek. En gård söder om kyrkogården fungerar idag som församlingshem. Sydost om kyrkogården ligger ett litet rödmålat hus som tillhör församlingen och går under namnet Sigrids. Här drevs förr ett café och längre tillbaka var det handelsbod.

Kyrkobyggnad

Socknens äldsta kända kyrkobyggnad var av trä och låg något söder om den nuvarande. Enligt äldre uppgifter uppfördes den gamla kyrkan 1570 och var helgad åt S:t Johannes. Kyrkan hade formen av ett litet kapell och gick under namnet "Nykirke". År 1620 finns uppgifter om att kyrkan förbättrades eller ombyggdes, men det är oklart i vilken omfattning. 1660 fördubblades kyrkans längd mot väster. En korsarm mot norr uppfördes i två etapper under 1708 och 1721. 1726 kompletterades träkyrkan med ett vapenhus, oklart var, och 1740 byggdes en sakristia i öster. Sakristian var till skillnad från övriga kyrkan uppbyggd i skiftesverks-teknik. Kyrkklockan hängde till en början i en takryttare över kyrkan. En fri-

Minnestavlorna över östra entrén till sakristian och västra entrén till tornet (t.h.).

stående klockstapel som stod norr om kyrkan uppfördes senast 1699. I ett syneprotokoll från 1774 finns en närmare beskrivning av träkyrkan. Kyrkan var uppbyggd av furutimmer till 38 alnars längd, 12 alnars bredd samt 51/2 alnars höjd upp till brädloftet och täckt med tak av spån. Även timmerväggarna var utvändigt klädda med ekspån. Utbyggnaden vid kyrkans norra sida, korsarmen, var 12 alnar i fyrkant och uppbyggd på samma vis som kyrkan. Kyrkan var trångt inredd med 59 bänkar. Läktare saknades då kyrkans takhöjd inte medgav uppförandet av en sådan.

I slutet av 1700-talet hade kyrkan blivit för liten. Dåvarande kyrkoherde i Glimåkra-Örkeneds pastorat, Lars Cronholm, tog initiativ till uppförande av en ny kyrka. Ritningarna till den nya kyrkan är signerade av Överintendentsämbetets arkitekt Carl Fredrik Adelcrantz (1716-1796) men den egentliga upphovsmannen är sannolikt hans elev Olof Tempelman (1745-1816), sedermera hovarkitekt och professor för konstakademien. 1777 blev ritningarna godkända av kungen och 1784 började man lägga ut grunden till den nya kyrkan. Därefter följde ett avbrott i byggarbetet till 1788. Byggmästare var Nils Billing från Kristianstad som till sin hjälp hade Måns Olsson och timmermästarna Måns och Sjunne Holmgren. Allt trävirket till kyrkan skänktes av församlingen som också bidrog med dagsverken. Siffror och initialer på kyrkans väggar kan vara noteringar av de utförda dagsverkena. Både ritningarna till kyrkan och ett tunnare murverk mitt på kyrkans långhus visar att kyrkan var planerad att för att kunna byggas till med korsarmar i en framtid. Dessa kom dock aldrig att uppföras. Efter 7 ½ månad, den 30/11

1788, kunde kyrkan invigas men först 1790 var kyrkan helt färdig med torn och altaruppsats. Predikstol, dopfunt med baldakin och bänkinredning flyttades över från den gamla kyrkan. Övrig inredning och inventarier såsom 108 ½ skålpund bly, ett väggur, diverse figurer i trä, altare med prydnader, dörrar och fönster liksom själva kyrkobyggnaden och klockstapeln såldes på auktion 1791. Delar av timret från den gamla kyrkan lär ingå i ett knuttimrat brygghus på Själlandstorpet, fyra kilometer sydväst om Örkened kyrka.

På 1830-talet försågs spegelfyllningarna till en läktarbarriär med målningar av Kristus och apostlarna. Målningarna kan ha utförts av Carl Strömberg eller provincialmålare Sven Cronholm. På 1870-talet tillkom en ny orgel tillverkad av Knud Olsen i Köpenhamn. 1882 målades interiören om varvid bänkinredningen målades med ekådring och läktarbarriärens dekormålningar målades över.

Ursprungligen var tornhuven täckt med spån vilket byttes till kopparplåt 1883. 1910 genomfördes en invändig renovering av kyrkan under ledning av domkyrkoarkitekt Theodor Wählin. Den fasta inredningen målades om i grått och vitt och korpartiet utvidgades.

Under 1930-talet genomgick kyrkan en omfattande renovering efter program upprättat av Nils A. Blanck 1931. I en första etapp, 1932, renoverades kyrkan under ledning av byggmästare Lundberg och i nästa etapp, 1936, av arkitekt Tage Möller. En ny trappa av granit byggdes vid västportalen och spåntäckningen på taken över långhus och sakristia ersattes av dubbelfalsad kopparplåt. Invändigt installerades en ny värmeanläggning och fönstren kompletterades med innerfönster. Väggarna kalkavfärgades och inredningen målades om. Äldre färglager togs fram på predikstol, dopfunt och läktarbarriär. I sakristian byggdes arkiv, skrudrum och entréhall och golvbjälklaget ersattes av betong. I koret byggdes altaret och altarringen om. Golvet i vapenhuset lades om med kalksten 1939.

1952 tillkom dekormåleri på innertaket över vapenhuset och inskriptioner på väggarna frilades av konservator C.O. Svensson. Nästa renovering skedde 1957-58 under ledning av arkitekt Eiler Græbe. Kyrkan fick nya fönster och ytterdörrar av ek och solbänkarna täcktes med kalksten. I tornet installerades ett tornur. Invändigt lades nya trägolv i bänkkvarteren och kalksten i kor och gångar, på nytt golvbjälklag av betong. Väggar och tak ommålades och ny taklist monterades. Till koret tillverkades ett nytt altare och altarring. Läktaren byggdes om och förvaringsutrymmen inreddes under läktartrapporna. Bänkarna byggdes också om och äldre dekormåleri togs fram på dörrarna. Kyrkans fasta inredning och snickerier målades om med undantag av äldre bevarade målningssytor. En toalett inreddes i sakristian och nytt värmesystem installerades.

Kyrkans norra sida.

Viss invändig renovering utfördes 1979 efter arkitekten Torsten Leon-Nilsons handlingar. Under 1983 renoverades tornhuvens stomme och yttertak. Senaste inre renovering utfördes 1991 då toalett, väntrum och teknikrum inreddes under läktaren. Handlingar till renoveringen upprättades av inredningsarkitekt Anna Sandberg och Bengt Jacobsson B-A. Därefter har endast underhållsåtgärder utförts exteriört och interiört.

Exteriör

Kyrkan är uppförd i nyklassicistisk stil och har formen av en salskyrka där koret är integrerat med långhuset, torn i väster och sakristia i öster. Enligt handlingar från kyrkans uppbyggnad byggdes murarna av sten som lades i lerbruk. Leran ska ha hämtats från Strönhult i södra delen av socknen. Fasaderna är spritputsade och kalkvittade. Långhuset är långt med ett flackt sadeltak vilket är valmat mot öster. Tornet är smalare än långhusets bredd och dess östra mur är uppbyggd från den västra gavelsidan. Tornet kröns av en kraftfull tornhuv i senrokoko. Huvn består av ett flackt pyramidtak nederst, en åttkantig lanternin däröver och överst en rundad kupol som smalnar av uppåt och kröns av ett klot med kors. Lanterninen är täckt och i sidorna finns rundbågsformade nischer varav fyra markeras av trekantsgavlar med tre klot i spetsarna. Sakristian i öster är en låg tillbyggnad, smalare men med samma takvinkel som långhuset. Samtliga yttertak, även tornhuvn, är av kopparplåt i skivtäckning. Kyrkans taklag är av fur och sannolikt till stora delar original från 1700-talet. Även undertaken över kyrksalen och sakristian

kan vara ursprungliga och består av kraftiga kilsågade brädor. När kyrkan täcktes med koppartak på 1900-talet lades detta på ett nytt undertak ovanpå det gamla undertaket och en äldre spåntäckning som därmed också är bevarad. Tornets stomme av fur är delvis bevarad medan delar byttes ut vid senaste renoveringen av koppartaket tillsammans med undertaket.

Långhusets murar är uppbrutna av stora fönsteröppningar med stickbågiga valv och de rakt avslutade fönsterbågarna sitter djupt indragna i murlivet. Fönsterbågarna är av lackad ek och utförda med korspost och fyra lufter och solbänkarna är av kalksten. Fönstren sitter inte helt symmetriskt ordnade i fasaden utan två och två utmed långhuset, och ett fönster där koret är beläget. Asymmetrin har sannolikt att göra med de planerade korsarmarnas tilltänkta placering. Ett par mindre rundfönster finns i långhusets västra sida vilka ger ljus åt läktaren som är belägen här. I sakristian finns ett fönster i söder och ett i norr. Fönsterbågarna är rakt avslutade och försedda med två blyspröjsade fönsterbågar i ek med mittpost. I tornets bottenvåning finns två mindre fönsteröppningar, en i norr och en i söder. Andra våningen har en liten, rektangulär ljusöppning mot söder. I den fjärde våningen är tornuret placerat med urtavlor i södra, norra och västra fasaderna. Den västra urtavlan är placerad i ett äldre rundfönster medan de två andra är monterade i sekundära öppningar. Urtavlorna är blågråmålade med förgyllda visare och siffror. Till klockvåningen finns en stor rundbågig ljudöppning i varje väderstreck med ljudluckor av svarttjärade brädor.

Kyrkans huvudingång är i väster genom tornets bottenvåning. Utöver den västra ingången finns en mindre sidoingång i långhusets södra sida och en prästingång till sakristian i öster. En hög trappa av granit leder upp till västra ytterdörren som har korgbågig, spritputsad och kalkavfärgad omfattning med hålkälsprofil. Dörren är en pardörr från 1957-58 med utvändig, rombiskt lagd paneltäckning av oljad ek. Över dörromfattningen finns en stor kalkstensplatta med karnisprofil i ovankanterna, försedd med inskriptionen: "År 1788 / Då / Konung GUSTAF III / styrde Riket / Friherre CARL ADAM WRANGEL / Länet / Doctor OLOF CELSIUS / Commendör af Kungl. Nordstjerneorden / en af de 18 i Svenska Akademien / Stiftet / Ombygdes Denna Örkeneds Kyrka. / Mag. ROLOFF ANDERSSON / Kong. Hofpred och Kyrkoherde / Dref Värket.". Den södra dörröppningen består av en bred, låg och korgbågig murnisch med en raksluten pardörr med diagonallagd paneltäckning av oljad ek. Ingången till sakristian är raksluten med en ytterdörr med utvändigt brunmålade, rombiska paneltäckning. Över ingången till sakristian sitter en stentavla med inskriptionen: "Måns Olsson och Nils Billing murade, Måns och Siunne Holmgren timrade

Vänster bild visar kyrkorummet sett mot öster med altartavlan i fonden. Höger bild visar predikstolen.

täkte och inredde denna kyrka på 7½ månad. Församlingen skänkte allt trävirket, framförde sten och murbruk och gjorde 4860 daqsverk”.

Interiör

Den västra porten leder in till en entréhall, ”vapenhuset” i tornets bottenvåning. Invändigt ramar en vid, korgbågig murnisch in entrén. Golvet är lagt med stenplattor av granit och väggarna är putsade och vitmålade. Bjälklaget till andra våningen och dess brädgolv utgör vapenhusets innertak och är högt beläget över nedre plan. Innertaket är omålat så när som en vitmålad dekor från 1952 i form av kors och stjärnor. En trätrappa med vitmålat, täckt räcke leder längs norra muren och därefter längs östra muren upp till tornets övre våningar. På västra väggen intill trappuppgången finns en inskription i rödkrita med initialer och ett årtal, möjligen 1797. Vapenhuset har en enkel inredning med ett litet bord och ett äldre skåp längs södra väggen. Ytterligare förvaring finns under trappan i form av en nyare skåpsinredning av trä målad i grått. I vapenhuset står också en spira från kyrkans gamla klockstapel och en kyrktupp av smidesjärn som suttit på den gamla kyrkan. Spiran är av ek med en lång korsformad spets av järn och en vindflöjel med året 1699 samt initialerna PES.

I öster leder en trappa med två steg upp till ingången till kyrkorummet. Liksom vid västporten bildar muröppningen till kyrkorummet en vid korgbågig nisch kring en pardörr. Över dörröppningen finns en text i guldversaler ”GÅN IN I

HANS PORTAR MED TACKSÄGELSE". Dörren är av omålade brädor sammanfogade med narar, upphängda i smidda gångjärnsbeslag. Insidan av dörren, mot kyrkorummet, är täckt med en rombisk träpanel.

Kyrkorummets västra del upptas av orgelläktaren och därunder inredda utrymmen som tillkom 1991. Inbyggnaderna är belägna under den västra delen och är utförda så att läktarens stomme, med bjälklag och pelare som bär upp detta, ännu är synlig. Inbyggnaderna är utförda av hyvlade kilsågade brädor målade i ljust grått med en tunn gråmålad rundbågsbård i ovankant. Pelarna har kvadratisk tvärsnitt och enkel kapitalmarkering i form av ett par profilerade lister. Pelarna är ljust gråmålade och läktarens undersida och bjälklag är vitmålade. Bänkraderna som tidigare har nått ända in under läktaren har återanvänts genom att gavlar och dörrar har fått ny användning som skåp utmed mittgången under läktaren. Golvet i mittgången är lagt med ölandskalksten. Närmast ingången från vapenhuset finns trappor på var sida om mittgången upp till orgelläktaren. Trapporna har profilsågade räcken med profilerade handledare. Efter trapporna finns ett teknikrum och därefter ett litet kapprum med väntrum på södra sidan och toalett och textilrum/pentry på norra sidan. Det senare har vitmålade väggar invändigt och golv av avlutade brädor. I kapprummet och väntrummet är brädväggarna målade i vitt med en gråmålad bröstning nederst och mellan väggfälten finns en smal röd bård. I väntrummet finns väggfastabänkar i gustaviansk stil. Golvet är lagt med brädor. Teknikrummet har vitmålade väggar och golv av kalksten. Toalettutrymmet har en modern utrustning med golv av klinker och vitmålade väggar. Dörrar till utrymmena under läktaren är utförda i 1700-talsstil av brädor med utvändiga narar och kammarlås, upphängda i bandgångjärn.

På läktaren står kyrkans nuvarande orgel med fasad från 1877. Orgelhuset och fasaden är gråmålade med detaljer i guld och rött. Norra och södra sidorna av läktaren är inredda med bänkar på gradängar. Kring gradängerna och bänkarna finns en gråmålad bänkskärm. Bänkarna byggdes om under 1950-talets renovering och saknar dörrar men gavlar har samma utförande som bänkarna i långhuset. Läktarens östra sida markeras av läktarbarriären, ett gråmålat ramverk med rektangulära speglar med grisaillemålningar; en typ av målning i grå färgtoner som imiterar sten eller puts. Målningarna föreställer de tolv apostlarna och Kristus inom ovaler i ljust grått mot en mörkare grå spegel.

Efter inbyggnaderna under läktaren tar kyrkorummet vid med bänkar i rader på var sida om mittgången. Bänkarna når ett stycke in under läktarens östra del som inte har tagits i anspråk för inbyggnader under 1990-talet. Bänkkvarterens östra gräns når ända fram till koret som markeras av bänkskärmarna och en förhöjd

golvnivå. Bänkinredningen som bildar stommen i kyrkorummet är målad i ljus grå toner med dekormålade speglar vilka sannolikt representerar olika tidsperioder. Gavlarnas blomstermålningar kan möjligen vara något äldre än bänkdörrarnas landskapsmotiv. Måleriet hör hemma i 1700-talet.

Golvet i bänkkvarteren är lagt av brädor medan mittgången och en sidogång till den södra ingången är av kalksten. Den södra ytterdörren är utförd med rombiskt lagd brädpanel. Väggarna i kyrksalen är putsade och vitmålade. Hela kyrkorummet täcks av ett högt tunnvalv av kilsågade brädor målade i svagt gråblå kulör med inslag av mer rosafärgade brädor. I övergången mellan vägg och tunnvalv finns ett profilerat listverk i trä målat i beige och brunbeige kulör. Invändigt märks en skillnad i murverkets tjocklek som inte är synligt utvändigt. Det tunnare murverket mitt på långhusets norra och södra sidor markerar läget för de tilltänkta korsarmarna. Från runda takrosetter med målad akantusdekor i grisaille hänger fem stora ljuskronor över kyrkorummet och på väggarna sitter lampetter av mässing.

Från mittgången leder en trappa upp till koret. I korets sydvästra hörn står dopfunten med dess baldakin vilka kommer från den gamla kyrkan. Predikstolen, som kan vara utförd av samme mästare som dopfunten och baldakinen, är placerad i övergången mellan kor och långhus med trappuppgång från koret. Baldakinen som hänger över predikstolen, tillverkades när kyrkan var nybyggd. Från den gamla kyrkan kommer också präst- och klockarebänkarna som står på korets norra och södra sidor. Bänkarna är målade i samma nyans som bänkkvarteren och är helt slutna med dörrar in från ena kortsidan. Bänkdörrarna avslöjar att de tillhör senbarocken, tidigt 1700-tal. I koret hänger också nummertavlor från 1700-talet med rektangulär ram och en utskuren och bemålad trompe l'œil-dekor upptill föreställande en luta, ett strängaspel, en trumpet och notblad. Fonden i salkyrkan bildas av en monumental altaruppsats med arkitektonisk uppbyggnad i klassicerande stil vilken byggdes till den nuvarande kyrkan. Framför altaret och altaruppsatsen finns en bred, femsidig altarring.

Vid sidorna av altaruppsatsen finns ingångar till sakristian. Dörröppningarna har liknande utförande som ingången från vapenhuset med den skillnaden att kordörrarna är enkeldörrar. Sakristian utgör ett stort rum med några mindre biutrymmen vid östra sidan. Golvet i sakristian är av lackade brädor och väggarna är slätputsade och vitmålade. Taket är av spontade och kilsågade brädor. Vid sakristians västra vägg finns ett murat altare från 1958, placerat i en korgbågig nisch. Altaret är slätputsat i en grå puts och altarskivan är av grå kalksten. På altaret står en altartavla signerad David Ralston 1958. Sakristian är i övrigt inredd med ett skriv-

bord, stolar och ett äldre skåp med samma typ av dekormålning som finns på bänkinredningens dörrar. I utrymmet finns också en äldre järnbeslagen gråmålad kista. På väggarna hänger porträtt av församlingens kyrkoherdar.

Från trappan i vapenhuset når man tornets andra våning. Andra våningsplanet är avdelat till vindstrappan med en brädvägg. En spegeldörr leder in till ett större rum i väster. Båda utrymmena har golv av smala, sågade och spontade brädor. Ytermurarna är putsade med en slevdragen yta och vitkalkade. Taket utgörs av det synliga bjälklaget till tornets tredje våning och ovanför liggande brädgolv. Ett litet fönster finns i södra sidan. En enkel trätrappa leder vidare till tredje våningen längs västra muren. Väggar, tak och golv är utförda som i andra våningsplan. Takhöjden är låg och mitt i rummet står en träställning för tornuret. Från urverket leder stag ut till urverken i fasaden. En dörr i östra muren leder in till kyrkvinden och längs norra muren leder en trätrappa upp till klockvåningen. Klockvåningen upptas av en kraftig klockbock uppbyggd av tre rader med tre kryssförsträvade stolpar vilka bär upp kyrkans två klockor. Murarna i detta våningsplan är endast delvis putsade med synligt gråstensmurverk. Ytterligare ett våningsplan finns ovanför klockvåningen i höjd med tornets murkrön. I femte våningen smalnar tornet av till en åttkantig tornlanternin som är uppbyggd av en stomme av stolpar med försträvningar och tvärgående bjälkar i ett ramverk. Över lanterninen finns en sjätte våning uppbyggd på ett stjärnbjälklag som utgår från lanterninens övre åttkantiga ram. Från sjätte våningen utgår tornkupolen som är uppbyggd kring en centralt placerad spirstock med inre och yttre sparrar och försträvningar. De yttre sparrarna är krumbilade och bildar tornkupolens välvda form.

Inredning och inventarier

Altaret tillverkades 1957-58 och består av en ramverkskonstruktion med täckta sidor och fyllningsförsedd framsida med insvängda hörn. Altarskivan är av trä. Altaret är målat i ljust grågrön färgton och framsidans fyllning i ljus, beige färg.

Altaruppsatsen är samtida med kyrkan och utförd av skulpterat trä med en tavla i form av en oljemålning på duk. Altaruppsatsen är utförd av Johan Millberg från Landskrona (ca 1741-1814) medan tavlan målades av Martin David Roth (1756-1705). Altaruppsatsen är arkitektoniskt uppbyggd av en hög gråmålad sockel med två kolonnpar som bär ett entablement i grågrön kulör med en målad fris i grisa-ille. Kolonnerna har marmorerade skaft och förgyllda baser och kapitäl. Entablementet kröns av en förgylld kristusfigur som tillsammans med basunblåsande änglar stiger upp ur molnen, omgivna av en strålkran. Krönet flankeras av stående änglar. Altartavlan avbildar begråtandet av den döde Jesus. Under tavlan finns en svart tavla med en förgylld text ur andra korintierbrevet.

Altarringen är från 1950-talet och tillverkad av gråmålat trä med stoppat knäfall klätt med gråblått tyg. Räcket har figursågade balustrar och en profilerad överliggare.

Predikstolen tillverkades för den gamla kyrkan och kan vara från slutet av 1600-talet. Predikstolen kan vara utförd av Johan Menschefver som också utfört kyrkans dopfunt med baldakin och en liknande predikstol i Tutaryds kyrka kring 1697-1698. Baldakinen tillverkades i samband med att predikstolen överflyttades till den nya kyrkan kring 1791. Samtidigt kompletterades predikstolen med nuvarande underrede. Predikstolens och baldakinens bemålning kan vara från denna tid. Trappan gjordes om 1910 under Wåhlins renovering då den också målades i grått.

Korgen är uppbyggd av fem sidor kring en åttasidig planform. Sidostyckena består av tavlor med skulpterade bilder av evangelisterna och Kristus inom ramar av akantusbladverk. Sidorna är skilda åt av förkroppade postament med spiralvridna hörnstolpar som bär upp änglahuvuden och ett utskjutande listverk överst. Underredet har svängd form, nedåt avsmalnande och åttasidigt med fjälldekorerede sidor. Korgens stomme är målad i grått med tavlor i svart och rött och förgyllda detaljer. Baldakinen har rund planform med en undersida dekorerad med strålgans och en nedhängande duva, omgiven av ett listverk och en nedhängande skulpterad girlang. Ovansidan är hög med karnissvängd form och försedd med vertikala lister samt en skulpterad, draperad bladgirlang. Baldakinen kröns av korslammet och korsfanan i friskulptur. Baldakinen är målad i grått och guld och grön bladgirlang samt lammet med korsfanan i vitt och rött. Trappan har räcke av figursågade balusterformade brädor med profilerad över- och underliggare. Trappan är målad i olika grå toner.

Dopfunten och baldakinen tillverkades 1696 av bildhuggaren Johan Menschefver, som också utfört den nästan identiska dopfunten i Glimåkra kyrka. Båda delar är tillverkade i barockstil, rikt skulpterade i trä och bemålade i grönt, rött, brunt och guld. Dopfunten är utformad som en kalk med profilerad fot, vilande på tre lejon som bär upp ett smalt skaft dekorerat med änglahuvuden, bladrankor och druvklasar och en rundad cuppa med rakt brätte upptill. På cuppan finns en dekor i form av en vinranka och en inskrift med året 1696. Ett textfält finns också på foten. Baldakinen är uppbyggd av en plan, cirkelformad skiva dekorerad med strålgans på undersidan och med en fritt hängande duva från mitten. Ovanpå skivan finns en mittstam med druvklasar och akantusdekor och vid sidorna fem upprättstående sköldar, inramade av bladverk, samt fyra volutformade akantusrankor. På en sköld finns Gustav III:s krönte monogram.

Altaruppsats och detalj av kyrkans bänkinredning som delvis kan vara från 1700-talet.

Bänkinredningen består av slutna bänkar av trä målade i olika grå och grågröna färgtoner med dekormålade fyllningar på gavlarna och på varannan dörr. Gavlarnas fyllningar dekorerar med blommor i grönt och vitt mot svart botten och grönmålade ramar. Bänkdörrarnas speglar är målade med landskapsmotiv i grått och gröna nyanser. I samband med renoveringen på 1950-talet tillkom väggpanel mot ytterväggarna och bänkarnas sitsar, ryggar och framskärmar nytillverkades.

Olika uppgifter finns om bänkarnas ålder där en del uppgifter säger att bänkarna tillverkades till den nya kyrkan 1788 och andra uppgifter säger att bänkarna flyttades från den gamla kyrkan. Möjligen återanvändes endast bänkarnas gavlar och dörrar. Skillnad i motiv på dörrar och gavlar skulle kunna indikera att gavlarna är äldre. Gavlarna överensstämmer dessutom med målningar som finns på präst- och klockarebänkarna i koret. Klockarebänken kan genom en inskription dateras till senast 1715. Bänkarna är tillverkade i ramverkskonstruktion med spegelindelade långsidor vända mot koret och kortsidor med gavlar och dörr på ena sidan. Dörrarna är utförda i barockstil med meanderformad ram. På insidan av klockarebänkens dörr läses: "ANNO 1715 INGEMAN / IONSSON KLOCKARE". Präst- och klockarebänkarna är målade på samma sätt som bänkkvarteren.

Orgeln är en mekanisk orgel med 26 stämmor, byggd 1985 av Olof Hammarberg i Göteborg. Orgeln har en för sin tid relativt hög kvalitet. En del pipor liksom orgelfasaden är återanvända från den äldre orgeln tillverkad av Knud Olsen, Köpenhamn 1877. Spelbordet är vänt mot, och integrerat med, orgelfasadens

Korets södra del med dopfunt och baldakin längst till bäger.

sockel. Fasaden består av ett arkitektoniskt uppbyggt ramverk rikt dekorerat med skurna ornament i nygotisk stil. Ramverket är uppbyggt kring tre sektioner synliga pipfält, ett högre i mitten och två lägre vid sidorna och bildar rundbågsöppningar kring piporna med kolonnetter i sidorna. Överst finns friser med trepassmönster och krönknoppar. Fasaden är målad i två ljust grå kulörer med detaljer i rött och guld.

Två klockor av malm hänger i kyrktornet. Båda klockorna gjöts av Lars Wetterholtz i Malmö. Stora klockan gjöts 1708 och lilla klockan 1740.

Övrigt

I kyrksalen hänger fem stora ljuskronor över mittgången. Den östra är en malmkrona från 1789 och de övriga är av gulmetall. Två mindre mässingskronor hänger också i koret och över läktaren hänger två äldre ljuskronor av smidesjärn. Ljuskronorna i smide har målats i guldfärg. Samtliga är försedda med elektriskt ljus.

Kyrkogård

Enligt den äldsta kända kartan över Örkeneds by från 1696 låg kyrkan på en liten rund kyrkogård med ingång från söder. På kyrkans norra sida avtecknas ett torn vilket bör vara klockstapeln. Vid denna tid var trakten ännu mycket glest bebyggd. Bebyggelsen i byn bestod i stort sett endast av en gård och väster om kyrkan låg fattighuset och öster om kyrkan ett torp. Kyrkogården utvidgades sannolikt i samband med att den nya kyrkan byggdes vid 1700-talets slut. En karta från tiden kring laga skifte, omkring år 1830, visar den nya kyrkan i norra delen av en oregelbundet formad rektangel. Kyrkogården omgavs vid denna tid av kallmurar

av gråsten med ingångar i form av stigluckor. Längs vägen väster om kyrkan låg små bodar, kyrkstallar för långväga kyrkobesökare. 1838 lades de västra och södra sidorna av muren om och nya grindöppningar gjordes med stolpar av sten. År 1930 utökades kyrkogården mot öster. 1947 invigdes ett gravkapell norr om kyrkan ritat av arkitekt Arne Lindström, Kristianstad. Lönsboda samhälle fortsatte att växa och 1950 anlades den nya kyrkogården öster om de gamla delarna. Det nya området fick en smal solfjäderform avgränsad med stenmur i norr och nordost och staket samt häck i sydost och sydväst. Innanför begränsningen planterades björkar. Gravplatserna på nya kyrkogården lades i dubbla rader avskilda av avenbokshäckar. Någon gång kring 1970 anlades den östra kyrkogården i östra utkanten av samhället. Denna del utvidgades ytterligare år 1987, enligt ritningar av K-Konsult, Kronoberg. År 1988 uppfördes en ny ekonomibyggnad norr om gamla kyrkogården som bland annat inrymmer expedition, bårhus, värmecentral och garage. I samband med detta revs det gamla gravkapellet norr om kyrkan.

Kyrkogården ligger relativt högt över omgivningarna med höga trappor upp till kyrkogården från nordväst och väster. Den gamla kyrkogårdsdelen omges av kallmurad gråstensmur med grindöppningar i söder och väster. En stenmur finns också mot den nya kyrkogårdsdelen i väster. Grindarna är av smidesjärn med grindpelare av huggen granit. Vid norra trappuppgången till kyrkogården saknas grind. Nya kyrkogården längst i öster begränsas dels av en blockstensmur dels av naturstensmur. I norr finns ett par grindpartier av järn och i sydost finns en öppning i muren utan grind. En trädkrans av lind finns kring gamla kyrkogården.

Den gamla kyrkogården är till största delar grästäckt med undantag av huvudgångarna som är asfalterade eller täckta med singel eller betongplattor. Gravstenarna, merparten i diabas/mörk granit står i raka rader från norr till söder. Flertallet gravstenar har en anspråkslös karaktär. På de senare kyrkogårdsdelarna står gravvårdarna mer tätt medan stora familjegravplatser är mer typiskt för den äldsta delen i väster. Här finns också enstaka grusgravplatser bevarade med omgärdningar i form av stenram, staket eller buxbom. Gravvårdarnas titlar anger framför allt yrken knutna till hantverk eller industri medan titlar kopplade till lantbruk är ovanliga. Bland gravvårdarna finns en gravsten tillhörande Harry Martinssons far Martin Olofsson. Gravstenen står uppställd vid södra muren men står inte på ursprunglig plats då den tidigare stått på det så kallade allmänna varvet. Intill kyrkans södra fasad står en ålderdomlig grönskimrande häll av okänt ursprung, med en M-formad inhuggning. Även nya kyrkogården är grästäckt och uppbyggd med gångstråk enligt en solfjädersformad plan. Merparten av gravvårdarna är uppställda mot rader av rygghäckar av avenbok orienterade norr till söder. Gravvårdarna tillhör huvudsakligen 1900-talets mitt och är låga rektangulära vårdar av

svart eller grå granit. I södra delen finns det så kallade Arkivet, en samling återlämnade och flyttade gravvårdar.

Intill norra kyrkogårdsgränsen finns en ekonomibyggnad som inrymmer pastors-expedition, personal- och förrådsutrymmen, toalett för kyrkogårdens besökare, bårhus och begravningskapell. Byggnaden är en låg envåningsbyggnad med putsade och vitmålade fasader, mörkt brunmålade snickerier och valmat sadeltak av röda, tvåkupiga betongpannor.

Karaktärisering

Örkened kyrka ligger i Skånes nordöstra gränstrakter och delar både landskapet och bebyggelsekulturen med Blekinges norra delar och Smålands södra delar. Området blev sent koloniserat och var ett perifert område långt fram i medeltiden. Liksom i delar av Småland och Blekinge fanns till en början endast mindre kapell som först under 1700- och 1800-talen kompletterades, eller ersattes, med nya stenkyrkor. Behovet av nya kyrkor var i övrigt mycket lågt i Skåne från 1500-talet och först mot slutet av 1700-talet börjar det att klagas på platsbrist inne i kyrkorna. Örkeneds kapell var vid denna tid tillbyggt i flera etapper med små möjligheter att göra ytterligare utvidgningar för att få fler bänkplatser. Under 1700-talets andra hälft nyuppfördes endast fem kyrkor i Skåne, nämligen Öveds kyrka, Sofia Albertina i Landskrona, Börringe, Näsums och Örkeneds kyrkor. De två första ritades av Carl Hårleman medan Tempelman sannolikt ritade både Börringe och Örkeneds kyrkor. Näsums kyrka revs under 1800-talet och ersattes av en ny kyrka och Börringe kyrka har byggts om under senare tid. Örkened kyrka är därmed en viktig och rätt så ensam representant för 1700-talet kyrkobyggande i Skåne.

Kring 1700-talets mitt börjar man reglera det offentliga byggandet genom krav på granskning av alla nybyggnader i Överintendentsämbetet och godkännande av Kunglig Maj:t. Detta leder till en stilistisk likriktning av arkitekturen, framför allt i nyklassicerande stil, på bekostnad av regionala byggnadstraditioner. Den nyklassiska stilepoken utmärker i Sveriges kyrkobyggnader uppförda kring 1760-1860. Förutom klassicerande drag som kopierades från de romerska och grekiska monumenten präglas formspråket under sent 1700-tal av den kvardröjande rokokons mjuka former, som exempelvis ses i portalöppningen till Örkened kyrka. Till samma epok hör exempelvis även Gryts kyrkas grevekor uppförd i mycket stilsäker senrokoko. Vid slutet av 1700-talet övergår rokokon i den eleganta och mer stramt symmetriska sengustavianska stilen vilket har ett tydligt uttryck i Örkened kyrkas tornspira. Även Börringe kyrka gavs en tidstypisk tornspira vilken senare ersattes av ett enkelt pyramidformat tak. Ljus och rymd är något som prioriteras

under den nyklassiska epoken vilket märks inne i Örkened kyrka genom det höga trävalvet och de stora ljusöppningarna.

Utvändigt har kyrkan genomgått en del förändringar sedan den uppfördes men den bevarar ändå sina övergripande karaktärsdrag. Exempelvis är yttertaken omlagda samt fönsterbågarna utbytta. Viss förvanskning har också skett av västportalen. Stommen, såsom tornspiran och kyrkans taklag, är dock till stora delar intakta. Invändigt har golv och färgsättning till viss del gjorts om men det övervägande intrycket av kyrkans interiör är att den är välbevarad och att ändringar är gjorda med hänsyn till den ursprungliga karaktären. Färgskalan är enhetligt hållen i ljust grå toner och guld. Snickerierna håller hög kvalitet vilket är typiskt både för tiden men också för trakten, norra Skåne och Blekinges skogsbygder. Inbyggnader under läktaren är hållna i 1700-talets tidsanda som passar väl in i miljön. I kyrksalen har bänkinredningen bevarats vilken utgör en viktig beståndsdel i kyrkorummet då mycket fokus låg på antalet bänkplatser vid denna tid. Bänkinredningen är något äldre än kyrkan men har anpassats genom sin färgsättning till kyrkorummet. Salkyrkans huvuddrag är att koret är integrerat med långhuset vilket medger full sikt mot altaret och altaruppsatsen. Det stora kyrkorummet krävde en monumental altaruppsats vilken nytillverkades för den nya kyrkan. Denna typ av altaruppsats med stor altartavla tillkommer i många kyrkor som byggdes om och nybyggdes enligt nyklassicismens ideal. Symmetrin är uttalad även i koret med ingångar till sakristian på båda sidorna om altaret, nummertavlor, präst- och klockarebänk. Bland kyrkans värden bör också nämnas predikstolen och dopfunten från den gamla kyrkan samt de många ljuskronorna.

Kyrkogårdens stomme såsom kyrkogårdsmur och trädkrans, grindpartier och gångstråk är ännu viktiga för upplevelsen av kyrkogården. Gravkvarteren består till stora delar av gräsgravplatser av enkel karaktär. Endast ett fåtal grusgravplatser finns kvar på gamla kyrkogårdsdelen. Gravvårdarna är övervägande av diabas från trakten vilket utgör ett viktigt karaktärsdrag. Miljön kring kyrkan och kyrkogården har en viss småstadskaraktär med inslag av äldre bebyggelse.

Att tänka på

- Utvändigt har västportalen sannolikt förvanskats något genom spritputsning av omfattningen. Vid en framtida renovering bör portalen återställas till sitt ursprungliga utseende.
- Stora delar av taklaget och undertaket är original från 1700-talet och har höga kulturhistoriska värden liksom det bevarade spåntaket. Kyrkans tornhuv har en för stiftet ovanlig form och är en tydlig representant för 1700-talet stilepok.

- Invändigt finns en betydande del av den ursprungliga inredningen bevarad, däribland återanvända delar från gamla kyrkan. Färgsättningen och inredningens placering är betydelsefull för kyrkorummets karaktär. Snickerier, en del av senare datum, har genomgående hög kvalitet och bevarar 1700-talets karaktär.
- Kyrkogårdens muromgärdning och grindpartier har stor betydelse för dess värden och karaktär. Diabasen som gravstensmaterial är förhärskande vilket påminner om traktens stenbrytning. Det är viktigt att gravstenarna får stå kvar ännu efter att de återlämnats. På den gamla kyrkogården bör komplettering med gravanordningar utföras i traditionell stil.

Skydd

Kyrkor och kyrkogårdar tillkomna före 1940 skyddas som kyrkligt kulturminne, enligt Kulturmiljölagen 4 kap.

Källor

Underhållsplan för Örkened kyrka, Ponnert arkitekter 2009.

Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet, 2008.

Skåne, Landskapets kyrkor, red. Markus Dahlberg, Riksantikvarieämbetet, 2015.

Kulturmiljöprogram för Skåne, Länsstyrelsen i Skåne, Websida besökt 2020-04-14:
<https://www.lansstyrelsen.se/skane/besoksmal/kulturmiljoprogram.html>

Örkeneds kyrkogård, Vård- och underhållsplan, Åsa Jakobsson, Cissela Ohlsson, Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne, 2017.

Örkened kyrka, kort beskrivning, informationsblad, Örkeneds församling. Odat.

Lunds stift Orgelinventering, Örkened kyrka, Anders Johansson, 2019.

Riksantikvarieämbetets söktjänst *Fornsök*. Webbida:
<https://app.raa.se/open/fornsok/>

Lantmäteriets karttjänst *Historiska kartor*. Webbida:
<https://historiskakartor.lantmateriet.se/historiskakartor/search.html>

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2020-03-25

Fältinventering: Kerstin Börjesson

Rapportsammanställning och foto: Kerstin Börjesson

Granskning: Åsa Eriksson Green

Färdigställd: 2020-04-20

